

УДК 929.Ланге:37:930.25:027.7:378.4(477.74-21)

[http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1\(19\).130266](http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1(19).130266)

Шершун Тетяна Михайлівна,

завідувач сектору Наукової бібліотеки

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна

тел.: (0482) 34 77 89

e-mail: library@onu.edu.ua

ПЕДАГОГІЧНІ СТУДІЇ М. М. ЛАНГЕ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОСОБОВОГО АРХІВНОГО ФОНДУ): ДО 160-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВЧЕНОГО

У статті на основі архівних документів та історіографічних студій здійснено аналіз історико-педагогічної спадщини М. М. Ланге. Визначено основні напрямки науково-теоретичної, педагогічної та громадсько-освітньої діяльності вченого наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Розкрито погляди М. Ланге на проблеми розвитку навчальних закладів різного рівню, змісту освіти та реформування педагогічної системи в цілому.

Ключові слова: М. М. Ланге, архівні документи, особовий архівний фонд, історія педагогіки, педагогіка, психологія, методика викладання, дидактика, навчання, виховання, історико-педагогічні дослідження.

Реформування сучасної української освіти та створення нової освітньої концепції неможливе без глибокого дослідження та ґрунтовного аналізу історико-педагогічної спадщини вітчизняних учених кінця ХІХ – початку ХХ ст. Звернення до цього періоду значною мірою зумовлене тотожністю соціально-політичних і культурних змін, які відбувалися в той час, що в свою чергу, спонукали інтенсивний розвиток оригінальних теоретичних та методичних засад освіти та науки, розроблялися нові напрями та підходи у підготовці фахівців.

Серед визначних постатей кінця ХІХ – початку ХХ ст. особливе місце займає видатний психолог, філософ і педагог, професор імператорського Новоросійського (Одеського) університету (ІНУ) Микола Миколайович Ланге (1858–1921). Педагогічна діяльність М. М. Ланге, його погляди на освіту та виховання стали суттєвим внеском у розвиток науки й освіти на Півдні України. 24 березня 2018 р. виповнилося 160 років від дня народження вченого, до ювілею співробітниками Відділу рідкісних книг та рукописів підготовлено віртуальну виставку «Науково-педагогічна спадщина М. М. Ланге в архівному фонді університетської бібліотеки: до 160-річчя від дня народження вченого».

Науково-педагогічна спадщина М. М. Ланге вельми значна за обсягом (особливо це стосується рукописного масиву), і хоча існують деякі її напрацювання, проте ґрунтовного висвітлення досі не здійснено. На наш погляд, педагогічні студії М. М. Ланге дають чудову змогу дослідити провідну тенденцію розвитку

вітчизняної освіти та науки на межі століть, як приклад поєднання дослідного, експериментального матеріалу й високого рівня теоретичних узагальнень, що завершується способами побудови нової педагогічної системи.

У фондах Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова зберігається особовий архівний фонд М. М. Ланге, який був придбаний університетом у родини вченого у 1965 р. Архівний фонд М. М. Ланге містить 497 справи, складається з 1.617 документів, що розміщені на 12.579 аркушах, хронологічні межі архіву охоплюють 1896-1965 рр. Деякі матеріали особового архівного фонду М. М. Ланге стали основою монографії «Научное наследие Н. Н. Ланге в университетской библиотеке» (Одеса, 2010), присвяченої науковій спадщині вченого [29].

Серед документів особового архівного фонду М. Ланге зберігаються варіанти навчальних програм до педагогічних курсів, курсів лекцій, різноманітні нотатки, тексти з окремих питань загальної педагогіки, історії педагогіки, дидактики, публіцистичні матеріали з питань організації освіти та навчальних закладів різного типу. Його теоретичний спадок у галузі педагогіки залишився майже невивченим та неопублікованим. Педагогічні напрацювання М. М. Ланге стали предметом даного дослідження.

Сферою наукових інтересів М. Ланге була експериментальна психологія, а його педагогічні дослідження є її продовженням та посідають вагоме місце серед його наукової спадщини. Особливістю педагогічної діяльності вченого була його активна громадська участь в організації навчальних установ та наукових товариств, головним чином, педагогічного спрямування.

Так, у 1896 р. М. М. Ланге очолив кафедру філософії Новоросійського університету. Він викладав більшу частину дисциплін, що належали до цієї кафедри: вступ до філософії, історію філософії, психологію, історію педагогіки, дидактику. Показово, що з власної ініціативи почав викладати історію педагогіки й дидактику, спочатку як частину загального курсу філософії, пізніше як окремі курси, адже надавав цим дисциплінам великого значення в системі тогочасних гуманітарних наук. Микола Ланге висловив думку про необхідність створення при університеті кафедр педагогіки і психології, які б займалися підготовкою студентів до педагогічної діяльності. У 1905 р. професору офіційно дозволили поділити курс філософії на два окремі курси: філософії та педагогіки, які того ж року почали викладатися на історико-філологічному та фізико-математичному факультетах [21, с. 354]. Розроблений ним педагогічний курс став на той час справжнім новаторством [17, с. 58].

У курсі лекцій «Основи дидактики» М. М. Ланге розглядає педагогіку досить широко «як теорію способів передачі культурних цінностей» від покоління до покоління, і її завдання полягає у збереженні освіченості та створенні освіченої особистості, що досить близько сучасним педагогічним принципам [15, арк. 12]. Необхідною основою дидактики він висуває принципи етики та психології. Етика, на його думку, показує які з культурних благ мають цінність

та заслуговують на збереження. Психологія, у свою чергу, має сприяти природньому шляху навчання, згідно психологічним особливостям учня. Дослідження душі дитини поступово стає самостійною науковою галуззю [15, арк. 12 зв.]. Ці ж твердження знаходимо в роботі вченого «Душа ребенка в первые годы жизни» (1892), яка протягом тривалого часу була навчальним посібником для курсисток Вищих жіночих курсів [28].

Хоча наукові інтереси М. Ланге по'язані з психологією, однак це не заважало йому підіймати та вивчати складні дидактичні завдання, які висували реалії освіти та науки кінця XIX – початку XX ст. У той період педагогічна наука була тісно пов'язана з психологією, і сам учений ніколи не протиставляв педагогіку психології. Викладаючи педагогіку та її історію, він об'єднав навколо себе передових педагогів того часу, був тісно пов'язаний зі школою та її проблемами [33, с. 21]. Професор належав до категорії прогресивних університетських викладачів-новаторів, перебував під впливом традицій іноземної педагогічної думки [17, с. 58; 22, с. 137]. Серед архівних документів зберігаються нотатки до курсів лекцій з педагогіки античного світу, педагогічної історії Франції XVIII ст., школи в Англії, а також нотатки до читань, що стосувалися життя та педагогічної діяльності Ф. Гербарта, Я.-А. Коменського, Й. Г. Песталоцці: «Педагогика античного мира», «Педагогическая история Франции XVIII в.», «Школа в Англии», «История воспитания и обучения в XVIII в.» та інші [3]. Враховуючи іноземний педагогічний досвід, учений використовував освітні та виховні традиції Західної Європи у своїх програмах та курсах з педагогіки. Так, у роботі «Единство университета и факультетская система» М. М. Ланге знову висловлював думку про необхідність заснування при університетах кафедр педагогіки, метою функціонування яких була би підготовка студентів до майбутньої учительської діяльності, наступним чином: «Я переконаний, що благо нашої середньої школи не тільки вимагає вивчення педагогіки в університетах, а й заснування в них спеціальної й самостійної кафедри педагогіки, звідки випливав би науковий напрям у цій галузі, як це має місце в Німеччині та у Франції» [1, арк. 137].

Вищеозначені ідеї М. Ланге проявилися у діяльності педагогічного відділу Історико-філологічного товариства (1889–1917), який було створено у 1900 р. Метою цього відділу було вивчення і обговорення загальних питань навчання та виховання, методика викладання окремих наук, проблеми підготовки студентів до педагогічної діяльності [17, с. 43].

У цей же час М. М. Ланге очолював Історико-філологічного товариство, для фінансової підтримки якого прочитав два курси з історії новітньої філософії (кожен складався з десяти лекцій). У 1909 р. був учасником Усеросійського товариства експериментальної педагогіки, у яке об'єдналися прихильники експериментального напрямку в педагогіці. Метою товариства було всебічне вивчення психофізіологічної природи дітей, умов їхнього розвитку й виховання за допомогою точних природничо-наукових методів та розповсюдження інфор-

мації про дитячу природу, психологічні основи виховання та навчання. Товариство провело чотири всеросійські з'їзди з експериментальної педагогіки, на яких було уточнено педагогічні поняття, апробовано нові експериментальні методики, обговорено накопичений досвід практичної роботи на місцях, формування наукових шкіл тощо [23, с. 35].

Деякі нотатки з його «Курсу дидактики» (1906–1907), що зберігаються в особовому архівному фонді М. Ланге, демонструють прогресивність поглядів ученого на підготовку майбутніх фахівців та їхнього професійного навчання: «Кожний з вас, обираючи своєю спеціальною діяльністю вчителювання, не може, вочевидь, обмежуватися вивченням лише педагогічного курсу, але постійно повинен розширювати у цій галузі свої знання через читання педагогічних творів і через педагогічну практику. Той, хто не йде вперед, неминуче відступає» [2, арк. 19].

У рамках діяльності педагогічного відділу Історико-філологічного товариства Микола Ланге порушував питання створення педагогічної науки на нових методологічних засадах і реформування школи. Основні вимоги щодо її реформування були викладені в «Доповідній записці», складеній від імені педагогічного відділу Товариства і поданій Раді міністрів. У документі висувалися такі вимоги: обов'язковість початкового навчання й пов'язане з цим підвищення витрат на освіту принаймні до 6% державного бюджету; загальнодоступність державних шкіл безвідносно до стану, національності, віросповідання дітей; послаблення впливу держави на школу й посилення ролі громадських організацій; поширення прав педагогічних рад, надання їм права вибору підручників для навчання; усунення примусового характеру в релігійному вихованні; надання права земствам, громадським організаціям на відкриття шкіл зі своїми програмами [4, арк. 110].

М. М. Ланге увійшов в історію освіти як засновник і перший директор Вищих жіночих курсів в Одесі (ОВЖК). Відомо, що царський уряд негативно ставився до розвитку жіночої освіти в Російській імперії, особливо вищої, тому становлення останньої відбулося достатньо пізно – у другій половині XIX ст., коли в січні 1878 р. у Санкт-Петербурзі відкрилися перші Вищі жіночі курси з університетською програмою викладання. Перші Вищі жіночі курси на українських землях відкрито в Києві восени 1878 р. [34, с. 20].

Захопившись ідеєю про відкриття Вищих жіночих курсів в Одесі, М. М. Ланге розробив проект трирічних педагогічних жіночих курсів, які з жовтня 1903 р. почали діяти при гімназії Катерини Семенівни Пашковської. Очоливши ці курси, професор прагнув перетворити їх на вищі, з університетським рівнем викладання. Зусилля Миколи Миколайовича Ланге та його колег не були даремними: у 1905 р. жіночі курси в Одесі з педагогічних перетворилися у вищі [26, с. 542]. У «Зверненні до курсисток ...» із підсумками за перше півріччя 1906–1907 навчального року він відзначив серйозне ставлення курсисток до навчання й опанування науками, їхнє прагнення до лекцій, самостійної роботи

й читання, професор також наголосив на тому, що його втішає дух взаємної підтримки й поваги, який характеризував стосунки як між викладацьким складом курсів і слухачками, подібну атмосферу він прагнув бачити у цьому навчальному закладі [5, арк. 286–287].

За спогадами сучасників, М. М. Ланге був чудовим лектором, послухати якого приходили не лише студенти, а й багато зацікавлених слухачів. М. І. Гордієвський, учень та послідовник вченого, згадував про Ланге-лектора: «Лекції свої читав Ланге з великим захопленням, яке передавалося і аудиторії. Його жвава вдача виділялася і під час читання лекції. Він не сидів спокійно на кафедрі... він весь час був у рухові: сходив з кафедри, становився перед кафедрою, жестикулював руками. Говорив Ланге не поспішаючи, з досить частими короткими паузами, і ці були цілком доречні, – вони полегшували слухачам сприймання абстрактних філософських понять і принципів... Говорив Ланге ясно, просто й образно, великий дар популяризації почувався в кожній його лекції» [20, с. 12].

Попри вимоги Міністерства народної освіти про невтручання в політичні події, професор М. М. Ланге і слухачки Вищих жіночих курсів не могли залишитися осторонь революційних подій 1905 р., вони стали на бік ліберальної інтелігенції. Через таку позицію М. М. Ланге звільнили в 1908 р. від обов'язків директора Вищих жіночих курсів, але дозволили там викладати [24, с. 39].

Вдячні слухачки ОВЖК подарували на пам'ять професору М. М. Ланге розкішний фотоальбом, що зберігається в його архіві. У «Подячній адресі» до М. М. Ланге курсистки першого випуску ОВЖК (1903–1908) висловили щирі слова вдячності, які характеризують М. М. Ланге не тільки як відданого справі освітянина й поборника вищої жіночої освіти, а й чуйну, небайдужу людину: «Ви ніколи не були директором-начальником, а завжди директором-наставником... Ви завжди стояли на варті наших інтересів, Ви брали близько до серця й наші радості, й наші печалі. Ваша чуйність, сердечне піклування, Ваше щире бажання допомогти кожній з нас зробили Вас близькою і рідною нам людиною», – писали з теплотою слухачки курсів [7, арк. 2]. Визначальним є також факт, що в листі курсистки назвали М. М. Ланге «професором-директором-другом» [7, арк. 2–3].

Для М. М. Ланге були близькими не лише питання вищої освіти, а й середньої та початкової, зокрема жіночої освіти. Зважаючи на педагогічний авторитет М. Ланге, керівництво Одеського навчального округу у 1895 р. звернулось з проханням відвідати екзамен з педагогіки в жіночих гімназіях та виявив недоліки у підготовці майбутніх учительок. В результаті з'явилася робота М. Ланге «К вопросу о преподавании педагогики в женских гимназиях» (1895) [10], яка стала предметом обговорення на педагогічних радах не лише жіночих, але й чоловічих гімназій [33, с. 21]. М. М. Ланге запропонував власний проект викладання педагогіки в жіночих гімназіях, рукописний варіант якого зберігається в його особовому архівному фонді [10, арк. 94-97 зв.]. Так, він від-

значав низьку якість педагогічної підготовки випускниць гімназій, вбачав, що її причини обумовлені несформованістю інтересу до педагогічних дисциплін; відсутністю кваліфікованих спеціалістів із відповідною освітою, які б могли забезпечити високий рівень викладання теми фізичного виховання та гігієни дитини; браком академічних годин, які відводилися на читання курсу педагогіки; неправильною постановкою викладання тем педагогічної психології та виховання [10, арк. 95]. М. Ланге розробив ряд пропозицій, покликаних поліпшити рівень педагогічної підготовки учениць сьомих та восьмих класів педагогічних гімназій. Учений пропонував повністю прибрати тему фізичного виховання та гігієни дитини, зменшити обсяг навчального матеріалу з психології, надавши йому більш наукового звучання, детальніше зосередити увагу на питаннях навчання та виховання з історико-критичної позиції. Восьмий клас професор вважав за потрібне присвятити вивченню загальної дидактики та методик [10, арк. 97-97 зв.].

Представники жіночих гімназій Одеського навчального округу, керівництво й члени Педагогічних рад деяких гімназій досить по-різному поставилися до таких пропозицій М. М. Ланге, погоджувалися з професором в тому, що педагогіка мала викладатися лектором зі спеціальною освітою, підтримали ідею М. М. Ланге про надання викладанню педагогіки історико-критичного характеру (замість абстрактно-раціонального, який існував на той час) [10, арк. 105]. Проте, однак, сумнівалися в можливості швидкого запровадження такого підходу у викладанні матеріалу, адже не мали ані достатньо академічного часу, ані відповідних навчальних посібників [10, арк. 126-127 зв.].

Ще одним визначним напрямом педагогічної діяльності М. М. Ланге було читання публічних лекцій, які користувалися популярністю у сучасників та збирали великі аудиторії слухачів. Він виступав із курсами лекцій з філософії та педагогіки, які організувало Товариство природознавців при Новоросійському університеті, лекції читав безкоштовно або на користь незаможних студентів і курсисток.

Так, у 1897 р. М. М. Ланге прочитав цикл лекцій по психології, організованому Товариством природознавців. Упродовж 1900–1901 н.р. професор за власною ініціативою читав лекції з історії філософії, які настільки імпонували слухачам за змістом, манерою викладу, що ті на знак вдячності вирішили звернутись до професора зі сторінок газети «Одесские новости». Захоплені слухачі в статті наголосили на тому, що всупереч їхній втомі та невідповідності, живе слово лектора, ясний та популярний виклад матеріалу збудили їхнє сприйняття та розуміння. Більш того слухачі зізналися, що після лекцій вони виходили прояснілими, забували про свої щоденні турботи й оживали «від апатій свого сіренького буття» [20, с. 38].

М. М. Ланге прихильно поставився до революції 1917 р. та встановлення радянської влади. Він покладав великі надії на зміни, обіцяні прийдешніми можновладцями [23, с. 37]. Кілька наступних революційних років, М. М. Ланге

не припиняв педагогічної й громадської діяльності. У 1917 р. його було обрано головою шкільного комітету при міській думі, і на цій посаді він особливу увагу приділяв розвитку початкової освіти, брав участь у педагогічних з'їздах. Основні напрями і підходи у системі шкільної освіти які вчений визначив у доповіді «Современное состояние педагогической психологии и проблемы будущего» (1916), співзвучні сучасним [11]. Насамперед це гуманізм, формування школи на демократичних принципах, посилення ролі педагогічних кадрів в управлінні школою. Зміст шкільної освіти, на думку професора, має становити визначена система знань, умінь і навичок, що забезпечують цілісне мислення, формування загального світогляду, заохочення до самоосвіти і саморозвитку [12, арк. 109].

У цей час М. М. Ланге продовжував свої психологічні дослідження, викладацьку роботу, опікувався середньою та початковою освітою, а й з новою наснагою приступив до громадської просвітницької діяльності. Разом з іншими ентузіастами він радо взявся за організацію Народного університету, став на чолі організаційної комісії, що складалася із 76 осіб – представників 37 громадських і політичних організацій [20, с. 46]. Учений сам керував цим громадським об'єднанням, читав лекції з філософії та психології, очолював історико-філологічну секцію. В особовому архівному фонді вченого зберігаються документи, які розкривають різні аспекти організації та роботи Народного університету. У листі від 31 серпня (13 вересня) 1919 р., поданому як офіційна відповідь на вимогу ректора пояснити членство М. М. Ланге в Раді Комісарів вищих шкіл, професор навів свою позицію та погляди стосовно політичного стану, а також обґрунтував своє бачення соціально-культурних змін. Рушійною силою вирішення соціальних проблем учений вважав новий підхід до виховання людства, а саме виховання в душі соціальної рівності, та вірив, що саме новий громадсько-культурний устрій сприятиме встановленню такого рівноправ'я та справедливості. На думку професора, підґрунтям для якісних соціальних трансформацій мало стати докорінне оновлення школи, університету, науки та взагалі культури [14, арк. 313–314]. М. М. Ланге наголошував на важливості запровадження загальнодоступної й позастанової освіти, в тому числі й вищої, що, на його думку, полягало б у розширенні університету до загальнонародного рівня [13, арк. 311-311 зв.].

Після остаточного встановлення радянської влади в Одесі в 1919 р. професор М. М. Ланге співпрацював з нею, очікуючи «глибоке оновлення школи, університету й самої науки». Він працював консультантом при Раді Комісарів вищих шкіл Одеси (СКВУЗ), виступав на вчительських конференціях, де відстоював свої проекти, захищав трудову школу як поєднання розумового виховання з фізичною працею. Невдовзі залишив посаду в Раді Комісарів вищих шкіл Одеси через непримиренність із тим, що його поради і пропозиції не мали жодної ваги [23, с. 36].

Важко передбачити чи вдалося б М. М. Ланге реалізувати свої проекти та задуми та як склалися б стосунки М. Ланге з радянською владою, ставши свідком ще більшого зубожіння, соціальної нетривкості, наростаючого терору та хаосу, що панував навколо, наприкінці свого життя учений пережив гостру духовну кризу [16, с. 192]. Через хворобу серця він припинив свою педагогічну діяльність.

Помер Микола Миколайович Ланге 15 лютого 1921 р. в Одесі.

Аналіз історіографічних праць та архівних документів, які стосуються науково-педагогічної спадщини М. М. Ланге, характеризує професора як науковця, який не лише теоретично розумів і усвідомлював значення розвитку освіти та науки, а й успішно це реалізував у практичній площині. Його педагогічні ідеї не втратили своєї актуальності для сучасної освіти. Особовий архівний фонд М. М. Ланге, що зберігається в Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, має велику наукову цінність, розкриває багатогранну діяльність і творчий шлях виданого вченого, а також установ і організацій, у яких він працював. Документи фонду є унікальним джерелом для вивчення життя та діяльності М. М. Ланге, дозволяють визначити вплив його наукових досліджень на розвиток вітчизняної науки. Внесок ученого в розвиток історико-педагогічної науки важко переоцінити, однак він потребує подальшого вивчення з позицій сьогодення.

Список використаних джерел та літератури

1. Архів Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Архів НБ ОНУ). Ф. 3 (Ланге Микола Миколайович, особовий фонд). Од. зб. 98.
2. Архів НБ ОНУ. Ф. 3. Од. зб. 100.
3. Архів НБ ОНУ. Ф. 3. Од. зб. 111–121.
4. Архів НБ ОНУ. Ф. 3. Од. зб. 231.
5. Архів НБ ОНУ. Ф. 3. Од. зб. 279.
6. Архів НБ ОНУ. Ф. 3. Од. зб. 281.
7. Архів НБ ОНУ. Ф. 3. Од. зб. 283.
8. Архів НБ ОНУ. Ф. 3. Од. зб. 300.
9. Архів НБ ОНУ. Ф. 3. Од. зб. 302.
10. Архів НБ ОНУ. Ф. 3. Од. зб. 316.
11. Архів НБ ОНУ. Ф. 3. Од. зб. 332.
12. Архів НБ ОНУ. Ф. 3. Од. зб. 333.
13. Архів НБ ОНУ. Ф. 3. Од. зб. 360.
14. Архів НБ ОНУ. Ф. 3. Од. зб. 361.
15. Архів НБ ОНУ. Ф. 3. Од. зб. 452
16. *Акімова Л. Н.* Ланге Микола Миколайович / Л. Н. Акімова, Б. Й. Цуканов // Професори Одеського (Новоросійського) університету : біогр. слов. : в 4 т. / відп. ред. В. А. Сминтина ; заст. відп. ред. М. О. Подрезова ; авт. вступ. ст. В. М. Хмарський ; упоряд. та бібліогр. ред.: В. П. Пружина, В. В. Самодурова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. – 2-ге вид., допов. – Одеса : Астропринт, 2005. – Т. 3. – С. 188–193.
17. *Гольдин Ф. Л.* Прогрессивная педагогическая мысль юга Украины II пол. XIX – нач. XX столетия : конспект лекций спецкурса для студ. госун-та / Ф. Л. Гольдин ; отв. ред. Л. А. Драголи. – Одесса, 1965. – 80 с.
18. *Гольдин Ф. Л.* Участие Н. Н. Ланге в движении за реформу средней школы / Ф. Л. Гольдин // Материалы конф., посвящ. 100-летию со дня рождения проф. Н. Н. Ланге (1858–1958). – Одесса, 1958. – С. 23–25.

19. Гольдін Ф. Л. Історико-філологічне товариство при Новоросійському (Одеському) університеті / Ф. Л. Гольдін // *Наук.-інформ. бюл. Арх. упр. УРСР*. – 1964. – № 6. – С. 35–43.
20. Гордієвський М. І. Наукова й громадсько-педагогічна діяльність професора М. М. Ланге / М. І. Гордієвський // *Зап. Одес. Наук. при ВУАН т-ва. Серія педагогічна*. – 1930. – Т. 1. – С. 1–48.
21. Горчакова О. А. Розвиток психолого-педагогічних наук на історико-філологічному факультеті Новоросійського університету / О. А. Горчакова // *Зап. іст. ф-ту*. – 2005. – Вип. 16. – С. 351–357.
22. Корнюш Г. Внесок професора М. М. Ланге у розвиток університетської педагогічної освіти (кінець XIX – початок XX ст.) / Г. Корнюш // *Витоки пед. майстерності. Серія: Пед. науки*. – 2015. – Вип. 15. – С. 134–139. – Електрон. аналог друк. вид. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpm_2015_15_28 (дата звернення: 28.04.2018).
23. Корнюш Г. В. Одеський період життя та громадсько-педагогічної діяльності М. М. Ланге (1888–1921 рр.) / Г. В. Корнюш // *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. – 2015. – Вип. 41. – С. 33–39. – Електрон. аналог друк. вид. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2015_41_6 (дата звернення: 18.04.2018).
24. Корнюш Г. В. Роль М. М. Ланге в становленні вищої жіночої освіти півдня України / Г. В. Корнюш // *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. – 2014. – Вип. 35. – С. 36–41. – Електрон. аналог друк. вид. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2014_35_6 (дата звернення: 24.04.2018).
25. Кузнєцова Н. В. Становлення педагогічної освіти і науки. Історико-філологічний факультет / Н. В. Кузнєцова // *Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Історія та сучасність (1865–2015)*. – Одеса, 2015. – С. 154–162.
26. Ланге Микола Миколайович // *Українська педагогіка в персоналіях. Х–XIX століття: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. : у 2 кн. / за ред. О. В. Сухомлинської*. – Київ: Либідь, 2005. – Кн. 1. – С. 539–544.
27. Ланге Н. Н. В чём должна состоять реформа нашей средней школы? / Н. Н. Ланге // *Летопись Ист.-филол. о-ва при Новорос. ун-те*. – 1906. – Т. 15. – С. 5–23.
28. Ланге Н. Н. Душа ребенка в первые годы жизни: две публ. лекции приват-доц. Новорос. ун-та / Н. Н. Ланге. – СПб.: Рус. шк., 1892. – 64 с.
29. Научное наследие Н. Н. Ланге в университетской библиотеке: монографія / В. И. Подшивалкина, Р. Н. Свиначенко, Е. В. Полевщикова; авт.-сост.: М. В. Алексеенко, Е. В. Бережок, О. Л. Ляшенко [и др.]; науч. ред. В. И. Подшивалкина; отв. ред. М. А. Подрезова; библиогр. ред. В. В. Самодурова; Одес. нац. ун-т им. И. И. Мечникова. – Одесса: Астропринт, 2010. – 350 с. – (Развитие науки в Одесском (Новороссийском) университете; вып.: Психология).
30. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Історія та сучасність (1865–2015) / гол. ред. І. М. Коваль; авт. вступ. сл.: І. М. Коваль, В. М. Хмарський; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса: Одес. нац. ун-т, 2015. – 963 с. – Електрон. аналог друк. вид. – Режим доступу: http://fs.onu.edu.ua/clients/client11/web11/pdf/Istor_ONU.pdf (дата звернення: 18.03.2018).
31. Роменець В. А. Історія психології XIX – початок XX століття: навч. посіб. для студ. вузів / В. А. Роменець. – Київ: Либідь, 2007. – 829 с.
32. Розсоха А. Реформаторські погляди Миколи Ланге на шкільну освіту / А. Розсоха, О. Коваленко // *Рідна школа: щоміс. наук.-пед. журн.* – 2010. – № 12. – С. 41–45.
33. Ружейников В. Т. Одесский государственный университет и школа (к 100-летию со дня основания) / В. Т. Гольдин. – Одесса, 1961. – 124 с.
34. Федотова Т. Н. Н. Н. Ланге и Одесские высшие педагогические женские курсы // Т. Н. Федотова // *Материалы конф., посвящ. 100-летию со дня рождения проф. Н. Н. Ланге*. – Одесса, 1958. – С. 20–22.

References

- [1] Arkhiv Naukovoї biblioteki Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The archive of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund. 3 Lange M. M., the personal archives, 98 units.
- [2] Arkhiv Naukovoї biblioteki Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The archive of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund. 3 Lange M. M., the personal archives, 100 units.
- [3] Arkhiv Naukovoї biblioteki Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The archive of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund. 3 Lange M. M., the personal archives, 111-121 units.

- [4] Arkhiv Naukovoi biblioteki Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The archive of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund. 3 Lange M. M., the personal archives, 231 units.
- [5] Arkhiv Naukovoi biblioteki Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The archive of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund. 3 Lange M. M., the personal archives, 279 units.
- [6] Arkhiv Naukovoi biblioteki Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The archive of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund. 3 Lange M. M., the personal archives, 281 units.
- [7] Arkhiv Naukovoi biblioteki Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The archive of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund. 3 Lange M. M., the personal archives, 283 units.
- [8] Arkhiv Naukovoi biblioteki Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The archive of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund. 3 Lange M. M., the personal archives, 300 units.
- [9] Arkhiv Naukovoi biblioteki Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The archive of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund. 3 Lange M. M., the personal archives, 302 units.
- [10] Arkhiv Naukovoi biblioteki Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The archive of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund. 3 Lange M. M., the personal archives, 316 units.
- [11] Arkhiv Naukovoi biblioteki Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The archive of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund. 3 Lange M. M., the personal archives, 332 units.
- [12] Arkhiv Naukovoi biblioteki Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The archive of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund. 3 Lange M. M., the personal archives, 333 units.
- [13] Arkhiv Naukovoi biblioteki Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The archive of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund. 3 Lange M. M., the personal archives, 360 units.
- [14] Arkhiv Naukovoi biblioteki Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The archive of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund. 3 Lange M. M., the personal archives, 361 units.
- [15] Arkhiv Naukovoi biblioteki Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [The archive of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund. 3 Lange M. M., the personal archives, 452 units.
- [16] Akimova L. N., Tsukanov B. Y. Lanhe Mykola Mykolayovych. *Profesory Odeskoho (Novorosiiskoho) universytetu [Professors of the Odessa (Novorossiia) University]*. Odesa, 2005, t. 3, pp. 188–193.
- [17] Goldin F. L. *Progressivnaya pedagogicheskaya mysl yuga Ukrainy vtoraya polovina XIX – nachalo XX stoletiya [Progressive pedagogical thought in the south of Ukraine. Second half of the XIX – beginning of the XX century]*. Odesa, 1965, 80 p.
- [18] Goldin F. L. Uchastiye N. N. Lange v dvizhenii za reformu sredney shkoly [Participation of N. Lange in the movement for the reform of the secondary school]. *Materialy konferentsii, posvyashchenoy 100-letiyu so dnya rozhdeniya professora N. N. Lange (1858–1958) [Proceedings of the conference dedicated to the 100th anniversary of the birth of Professor N. Lange (1858–1958)]*. Odesa, 1958, pp. 23–25.
- [19] Goldin F. L. Istoryko-filolohichne tovarystvo pry Novorosiyskomu (Odeskomu) universyteti [Historical and philological society at the Novorossiia (Odessa) University]. *Naukovo-informatsynnyy byuletyn Arkhivnoho upravlinnya Ukrainskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliki [Scientific Information Bulletin of the Archives Administration of the Ukrainian SSR]*. 1964, no 6, pp. 35–43.
- [20] Hordiyevskyy M. I. Naukova y hromadsko-pedahohichna diyalnist profesora M. M. Lanhe [Scientific and public-pedagogical activity of Professor M. Lange]. *Zapysky Odeskoho Naukovoho tovarystva pry Vseukrainskii Akademii nauk [Notes of the Odessa Scientific Society of the All-Ukrainian Academy of Sciences]*. Seriya pedahohichna, 1930, t. 1, pp. 1–48.
- [21] Horchakova O. A. Rozvytok psykholoho-pedahohichnykh nauk na istoryko-filolohichnomu fakulteti Novorosiyskoho universytetu [The development of Psychological and Pedagogical Sciences at the History and Philology Faculty of the Novorossiia University]. *Zapysky istorychnoho fakultetu [Notes of the Historical Faculty]*. 2005, no 16, pp. 351–357.

- [22] Korniyush H. Vnesok profesora M. M. Lanhe u rozvytok universytet-skoyi pedahohichnoyi osvity (kinets XIX – pochatok XX st.) [The contribution of Professor M. Lange to the development of university pedagogical education (end of the 19th – beginning of the 20th century)]. *Vytoky pedahohichnoyi maysternosti [Origins of pedagogical skill]*. 2015, no 15, pp. 134–139. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpm_2015_15_28.
- [23] Korniyush H. V. Odeskyy period zhyttya ta hromadsko-pedahohichnoyi diyalnosti M. M. Lanhe (1888–1921) [The Odessa period of life and public-pedagogical activity of M. Lange (1888–1921)]. *Pedahohika formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitniy shkolakh [Pedagogy of formation of a creative person in higher school and in general education school]*. 2015, no 41, pp. 33–39. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2015_41_6.
- [24] Korniyush H. V. Rol M. M. Lanhe v stanovlenni vyshchoyi zhinochoyi osvity pivdnya Ukrainy [The role of M. Lange in the formation of higher education for women in the south of Ukraine]. *Pedahohika formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitniy shkolakh [Pedagogy of the formation of a creative person in higher school and general education school]*. 2014, no 35, pp. 36–41. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2014_35_6.
- [25] Kuznyetsova N. V. Stanovlennya pedahohichnoyi osvity i nauky. Istoryko-filolohichnyy fakultet [The formation of pedagogical education and science. Historical and philological faculty]. *Odeskyy natsionalnyy universytet imeni I. I. Mechnykova. Istoriya ta suchasnist (1865–2015) [Odessa I. I. Mechnikov National University: the history and the present]*. Odesa, 2015, pp. 154–162.
- [26] Lanhe Mykola Mykolayovych. *Ukrayinska pedahohika v personaliyakh. X–XIX stolittya [Ukrainian pedagogy in personalities. 10th – 19th centuries]*. Kyiv, 2005, t. 1, pp. 539–544.
- [27] Lange N. N. V chom dolzhna sostoyat reforma nashey sredney shkoly? [What should be the reform of our secondary school?]. *Letopis Istoriko-filologicheskogo obshchestva pri Novorossiyskom universitete [Chronicle of the Historical and Philological Society at the Novorossiya University]*. 1906, t. 15, pp. 5–23.
- [28] Lange N. N. *Dusha rebenka v pervyye gody zhizni [The soul of a child in the first years of life]*. Sankt-Peterburg, 1892, 64 p.
- [29] *Nauchnoye naslediyе N. N. Lange v universitetskoj biblioteke [The scientific heritage of N. Lange in the university library]*. Odessa, 2010. 350 p.
- [30] *Odeskyy natsionalnyy universytet imeni I. I. Mechnykova. Istoriya ta suchasnist (1865–2015) [Odessa I. I. Mechnikov National University. The history and the present (1865–2015)]*. Odesa, 2015. 963 p.
- [31] Romenets V. A. *Istoriya psykholohiyi XIX – pochatok XX stolittya [The history of psychology 19th – beginning of the 20th century]*. Kyiv, 2007, 829 p.
- [32] Rozsokha A., Kovalenko O. Reformatorski pohlyady Mykoly Lanhe na shkilnu osvitu [M. Lange reformative views on school education] *Ridna shkola [Native School]*. 2010, no. 12, pp. 41–45.
- [33] Ruzheynikov V. T. *Odesskiy gosudarstvennyy universitet i shkola (k 100-letiyu so dnya osnovaniya) [Odessa State University and School (dedicated to the 100-th anniversary of the foundation)]*. Odessa, 1961, 124 p.
- [34] Fedotova T. N. N. Lange i Odesskiye vysshiye pedagogicheskiye zhenskiye kursy [N. Lange and Odessa Higher Pedagogical Courses for women] *Materialy konferentsii, posvyashchenoy 100-letiyu so dnya rozhdeniya professora N. N. Lange [Proceedings of the conference dedicated to the 100th anniversary of the birth of Professor N. Lange]*. Odessa, 1958, pp. 20–22.

Надійшла 04.05.2018 р.

Т. М. Шершун,

заведующая сектором Научной библиотеки
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
ул. Преображенская, 24, г. Одесса, 65082, Украина
тел.: (0482) 34 77 89
e-mail: library@onu.edu.ua

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ СТУДИИ Н. Н. ЛАНГЕ
(НА МАТЕРИАЛАХ ЛИЧНОГО АРХИВНОГО ФОНДА):
К 160-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ УЧЕНОГО**

В статье на основе архивных документов и историографических исследований осуществлен анализ историко-педагогического наследия Н. Н. Ланге. Определены основные направления научно-теоретической, педагогической и общественно-образовательной деятельности ученого в конце XIX – начале XX в. Описаны взгляды Н. Ланге на проблемы развития учебных заведений разного уровня, содержание образования и реформирования педагогической системы в целом.

Ключевые слова: Н. Н. Ланге, архивные документы, личный архивной фонд, история педагогики, педагогика, психология, методика преподавания, дидактика, обучение, воспитание, историко-педагогические исследования.

T. M. Shershun,

Head of the Sector
Scientific Library of the Odessa I. I. Mechnikov National University
24 Preobrazhenska St., Odessa, 65082, Ukraine
tel.: (0482) 34 80 11
e-mail: library@onu.edu.ua

**PEDAGOGICAL STUDIES OF N. LANGE
(BASED ON PERSONAL ARCHIVES):
TO THE 160TH ANNIVERSARY OF THE BIRTHDAY OF THE
SCIENTIST**

Summary

In this article author makes an attempt to reconstruct the portrait of N. Lange (1858-1921) – an eminent psychologist, philosopher, teacher and professor of the Novorossiia University as an educator and lecturer and to specify the features of his pedagogical activities and lecturer's style.

The pedagogical heritage of N. Lange is analysed on the basis of archival documents and historiographic studies. It characterizes him as a scientist who was aware of the importance of the progress of education and science and successfully put it into practice. The main directions of scientific-theoretical, pedagogical and public-educational activities of the scientist in the late 19th and early 20th century are established. His views on the problems of the development of educational institutions

of different levels, the content of education and the reform of the teaching system as a whole are represented.

Materials of the personal archives of N. Lange in the Scientific Library of the Odessa I. I. Mechnikov National University display the multifaceted activities and creative path of the eminent scientist, as well as the institutions and organizations he worked at. The documents from Lange archives can be considered as unique sources for studying the life and activities of N. N. Lange making it possible to estimate the impact of his research on the development of national education and science. The contribution made by the scholar to the development of historical and pedagogical science is difficult to overestimate, but it needs further study from the standpoint of the present.

Keywords: N. N. Lange, scientist, pedagogical studies, documents of personal origin, personal archives, fund, history of pedagogy, psychology, teaching methods, didactics, education, historical and pedagogical research.